

O NÁREČIACH V SLOVENSKEJ REČI (NAJMÄ) Z POHĽADU DIALEKTOLÓGIE

Viera Kováčová

*Katolícka univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta
Hrabovská cesta 1B, Ružomberok
E-mail: viera.kovacova@ku.sk*

KOVÁČOVÁ, V. (2022): On Dialects in Slovenská reč (Mainly) from the Point of View of Dialectology. In: *Slovenská reč*, 87/3, 343 – 365.

Abstract: The paper summarizes nine decades of the Slovenská reč journal with a thematic focus on regional dialects and their scholarly reflection in the texts published therein. First and foremost, it presents articles of a dialectological nature but, in justified cases, attention is also paid to articles from other linguistic areas or approaches, as long as they bring relevant information about dialects (their reception and evaluation, development and functioning). As the results of the analysis show, the golden era of dialectology and dialects in the journal was the period of the 1970s through the 1990s, when not only the number of dialectologically oriented contributions increased but their material relevance, interpretive plausibility, and thus overall scholarly value intensified.

Keywords: dialects, dialectology, dialect lexicon, dialect phenomena, Slovenská reč.

Článok v skratke:

- Príspevok predstavuje deväť dekád časopisu Slovenská reč s tematickým zameraním na územné nárečia a ich vedeckovýskumnú reflexiu v publikovaných textoch.
- Slovenská reč sa vo svojich počiatkoch profiluje ako mesačník pre záujmy spisovného jazyka a k nárečiam sa tak pristupuje so zreteľom na tieto záujmy. V 30. rokoch sa z hľadiska potreby poznávania nárečového stavu dôraz kladie najmä na zber nárečovej lexiky.
- Za zlatú éru dialektológie a nárečí v časopise možno označiť obdobie 70. – 90. rokov. V danom období sa zvyšuje počet dialektologicky orientovaných príspevkov a zvyrazňuje sa ich materiálová relevancia, interpretačná hodnovernosť, a teda celková vedecká hodnota.
- Začiatkom 21. storočia sa nárečové témy v SR dostávajú do útlmu a tento stav pretrváva aj v súčasnosti.

1. ÚVOD

V príspevku rekapitulčne predstavujeme deväť dekád časopisu Slovenská reč (ďalej SR) s tematickým zameraním na územné nárečia a ich vedeckovýskumnú reflexiu v publikovaných textoch. Venujeme sa problematike, ktorá je domovsky v zornom poli vedeckého záujmu dialektológie, a tento rozmer je pre náš príspevok smerodajný: primárna pozornosť patrí mapovaniu textov s prívlastkom dialektologické. Parentéza v názve článku naznačuje, že dialektologický lajtmotív sa v odvodnených prípadoch predsa len trochu rozširuje: súčasťou pohľadu na nárečia sa stávajú aj vybrané texty, ktoré síce patria domovsky do zorného poľa záujmu iných lingvistických disciplín či prístupov, no prinášajú relevantné informácie o nárečiach,

ich prijímaní a hodnotení, vývine a fungovaní, resp. poskytujú impulzy pre ďalší dialektologický výskum. K analyzovaným textom v príspevku pristupujeme kategorizačne, t. j. predstavujeme ich v zaradení do vyčlenených tematických okruhov.

2. Z PROBLEMATIKY NÁREČOVEJ LEXIKY

V prvom desaťročí sa v časopise v súvislosti s nárečiami apeluje predovšetkým na zber nárečovej lexiky. V 4. ročníku v článku *Nekľud – čistota* (1935/1936, s. 179 – 180, podpísaný J. G. K.) zaznieva myšlienka, že by bolo praktické, „keby každý čitateľ tohto časopisu chytil sa do zapisovania zaujímavých nárečových slov a potom by ich poslal s náležitým výkladom redakcii Slovenskej reči“ (s. 179). Výzvu *Sbierajme zriedkavé slová a výrazy!* redakcia zverejnila na prvých stranách prvého čísla 7. ročníka (1938/1939, s. 1 – 2), odôvodňujúc ju jednak rýchlym rozvojom spisovnej slovenčiny a z toho plynúcou obavou, že spisovný jazyk „až priveľmi sa odkloní od dobrých rečových zvyklostí predprevratových, najmä v slovníku a frazeológii“ (s. 1), jednak potrebou záchrany zriedkavých alebo neznámych nárečových slov a výrazov, z ktorých „nejedno málo známe slovo dalo by sa dobre použiť na prístavbe budovy spisovného jazyka, keby sa o ňom vedelo“ (s. 2) – osobitne sa v tomto smere spomína vedecká terminológia (pozri i časť 10. *O vzťahu nárečí a spisovného jazyka*).

Príslušná výzva nie je prvá, s ktorou redakcia vo vzťahu k nárečovej lexike prichádza. Už v r. 1935/1936 v nadväznosti na článok archeológa J. Skutila „*Len do popelnice súci*“ (s. 101 – 103), v ktorom autor uvažuje nad tým, že nárečové slovo *popelnica* (*popolnica*) vo výroku *Ná ten sú už len do popelnice súci* nie je synonymom archeologického termínu *urna*, redakcia v poznámke pod čiarou (s. 103) vyzýva čitateľov, aby im zaslali významy, v ktorých toto slovo poznajú zo svojho nárečového prostredia. Prosba sa stretla s čitateľským ohlasom – hneď v nasledujúcom dvojčíse (1935/1936, s. 177 – 178) sú uverejnené odpovede zo západného i stredného Slovenska, v ktorých sa *popelnica* (*popolnica*) predstavuje vo význame *plachta* [na nosenie trávy, slamy, sečky, zemiakov, kukurice, buriny ap. – na popol pri zváraní bielizne; porov. i významovú štruktúru lexémy *popolnica* v 2. zv. Slovníka slovenských nárečí (2006, s. 987 – 988)]. V tretej výzve redakcia predostrela čitateľom vybraný okruh slov so žiadosťou zaslať informáciu, či sú príslušné slová/tvary známe v ich rodnom nárečí (1941/1942, s. 96, s. 128).

Od 7. ročníka (1938/1939, č. 3 – 4) sa súčasťou časopisu stala séria *Nárečové slová*, resp. *Nárečové slová a výrazy*, ktorá pretrvala (s niekoľkočíselnou prestávkou) až do 10. čísla 10. ročníka (1942/1943) a ktorá v 13. ročníku (1947/1948) na krátko opäťovne oživa (č. 3 – 4, 5 – 6). Čo priniesla? Lexikálny nárečový materiál z Turca (Zgúth 1938/1939, s. 117 – 120, 290 – 297; 1940/1941, s. 27 – 29, 53 – 56, 120 – 123, 176 – 179; 1942/1943, s. 241 – 246, 290 – 299, 335 – 360; 1947/1948,

s. 106 – 116, 177 – 181), z Gombáša (dnes Hubová) v Liptove (Okál' 1938/1939, s. 198 – 204), z Tisovského Hámra a Kobeliarova v Gemeri (Orlovský 1940/1941, s. 260 – 266; 1941/1942, s. 125 – 127), z Prievidze (Vavro 1941/1942, s. 27 – 29, 88 – 90), zo Stráží nad Myjavou (Orlovský 1941/1942, s. 178 – 181, 249 – 252, 282 – 284), z Pečeníc v Honte (Beláčik 1942/1943, s. 180 – 186). K tejto sérii možno voľne pripojiť i výber z detvianskych sloviess E. Paulinyho (1940/1941, s. 85 – 87, 123 – 125, 315 – 317). V rámci publikovaného cyklu redakcia signalizuje aj potrebu doplnenia istých údajov – tak tomu bolo v prípade P. P. Zgútha, spracúvajúceho jednotky z oblasti Turca bez bližšej lokalizácie. Porov. komentár redakcie k jeho tretiemu bloku zbierky (1947/1948, s. 106): „Pre dialektológiu žiadalo by sa nárečové slová presnejšie lokalizovať, t. j. uviesť miesto i osobu, od ktorej doklad pochádza. Túto zbierku uverejňujeme ako doplnok predošlých dvoch, hoci nevyhovuje úplne spomenutým požiadavkám. Zachycuje akiste i autorov vlastný úzus.“

Úsilie rozhraničiť spisovné od nárečového s reflexiou jazykozemepisnej diferencovanosti nárečovej lexiky badať začiatkom 50. rokov v niekoľkých krátkych príspevkoch v rubrike *Drobnosti*, porov. pohľad E. Jónu na ustálenie slova *zemiaky* v spisovnej slovenčine oproti ďalším nárečovým lexikálnym ekvivalentom (1950/1951, s. 63 – 64) či príspevok A. Habovštiaka o *rasci*, *kmíne* a *stokláske* (1952/1953, s. 426).

Otázka, čo je nárečové slovo, sa v SR zvýraznila v r. 1966 – v tom čase ešte nie na podloží diskusie k celonárodnému nárečovému slovníku, ale na podloží oponentských správ a diskusie k Slovníku slovenského jazyka (ďalej SSJ), v ktorom sa pracuje s kvalifikátormi označujúcimi nárečové, krajové a ľudové výrazy. Materiály zo smolenickej konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny (21. – 23. jún 1965) sa stali podstatnou časťou obsahu prvého a druhého čísla 36. ročníka. Nárečová problematika sa vo vzťahu k SSJ špecificky roztvorila v dvoch prípadoch. V prvom prípade išlo o otázku (ne)vhodnosti delimitácie nárečový – krajový – ľudový výraz a kritérií, z ktorých táto delimitácia v SSJ vychádza; v druhom prípade o otázku, či nárečové slovo, ktoré nemá spisovný ekvivalent, je eo ipso spisovné (pozri najmä Pauliny 1966, s. 7 – 13; Horák a kol., s. 14 – 19; Štibraný, s. 84 – 85; Habovštiak, s. 87 – 88; Šrámek, s. 88 – 89; Sochová, s. 89 – 90; Kočiš, s. 91 – 92; Ivanová-Šalínová, s. 92 – 93; Ďurovič, s. 93 – 96; Jóna, s. 97 – 99¹; Pauliny, s. 109 – 110; Peciar, s. 113 – 119). Reflexia smolenickej konferencie v reláciách nárečové – krajové slová inšpirovala M. Považaja (s časovým odstupom 22 rokov) k štúdiu o krajových slovách v lexikológii a lexikografii (1987, s. 162 – 168).

Už na smolenickej konferencii sa vo viacerých príspevkoch (Habovštiak 1966, s. 88; Jóna 1966, s. 98; Peciar 1966, s. 116) odkazovalo na potrebu poznávania lexi-

¹ E. Jóna vo svojom vystúpení príkladovo pracuje so slovami *mládza*, *otava*, *kosienok*, nadväzujúc tak na príspevok, ktorý uverejnil v rubrike *Rozličnosti* (1961, s. 180 – 181).

kálnej zásoby slovenských nárečí, jej sémantickej a jazykovozemepisnej diferencovanosti, a teda v tomto kontexte aj na (v danom čase) pretrvávajúce biele miesta dialektologického výskumu. Poznanie nárečovej lexiky so zreteľom na jej sémantickú a jazykovozemepisnú diferencovanosť nadobúda kvalitatívne nový rozmer vďaka lexikálnemu materiálu získanému Dotazníkom pre výskum slovenských nárečí II pre potreby Atlasu slovenského jazyka (ďalej ASJ) a následne v intenciiach prác na príprave Slovníka slovenských nárečí (ďalej SSN). Počnúc druhou polovicou 60. rokov, SR publikuje viacero statí A. Habovštiaka, ktoré sú venované práve otázkam výskumu a kartografického spracovania nárečovej lexiky (1967, s. 224 – 228; 1975, s. 129 – 136) či využitiu tohto materiálu aj pre budúci etymologický slovník (1976, s. 71 – 77). Autor v osobitnej štúdií venuje pozornosť sémantickému aspektu pri lexikálnom výskume nárečí (1977, s. 86 – 93) a na základe údajov o geografickom rozšírení spracúva vybrané nárečové lexémy [*driev* a *drelejš*² (1961, s. 160 – 164), *prt'* a *pirt'* (1972, s. 278 – 281), *oselník* a jeho názvy v slovenských nárečiach (1972, s. 49 – 53)], a to nielen v slovenskom, ale aj slovanskom kontexte [využíva sa aj materiál pre Slovanský jazykový atlas, porov. štúdie *Názvy kukučky v slovanských jazykoch* (1973, s. 190 – 194), *Názvy borovica a sosna zo slovakistického i slavistického aspektu* (1990, s. 150 – 155)]. Ďalšia tematicky nosná línia čerpá z pripravovaného SSN: otázkami súvisiacim s prípravnými prácami a koncepciou slovníka sa na stránkach časopisu zaoberajú jednak A. Habovštiak (*O budovaní kartotéky pre slovenský nárečový slovník*, 1968, s. 223 – 229; *O výskume slovníka a frazeológie slovenských nárečí*, 1970, s. 23 – 28; *O slovníkovom spracúvaní geograficky nečlenenej vrstvy nárečovej lexiky*, 1980, s. 158 – 164), jednak I. Ripka (*O problematike nárečových slovníkov*, 1973, s. 97 – 102; *Typy slovanských celonárodných nárečových slovníkov*, 1998, s. 159 – 166), ktorý v prvej spomenutej štúdií akcentuje dôležitosť interpretácie a vymedzenia pojmu *nárečové slovo*. O pojmoch *nárečová lexika*, *nárečové slovo* uvažuje aj F. Buffa, a to i so zreteľom na zvyšujúci sa prienik spisovných slov do nárečovej lexiky (*O rozsahu a obsahu nárečovej lexiky*, 1979, s. 352 – 356; *O nahrádzaní starších nárečových slov novšími*, 1984, s. 91 – 96). Pri Slovenskom slovníku z literatúry aj nárečí, koncipovanom ako slovensko-český diferenčný slovník, ktorý sa však pred začatím vydávania SSN „– nepochybne aj kvôli svojmu názvu, v ktorom sa explicitne uvádza termín nárečie – neraz chápal a využíval prvoplánovo ako nárečový slovník“, sa pristavuje I. Ripka (2015, s. 353 – 355). V článku sa venuje otázkam súvisiacimi s bibliografickými údajmi tohto diela.

Problematika nárečovej terminológie je v SR zviazaná predovšetkým s menom J. R. Nižnanského. V 80. rokoch a začiatkom 90. rokov autor publikuje v časopise cyklus štúdií venovaný otázkam celonárečového výskumu nárečovej terminológie

² V tomto prípade s poznámkou, že údaje o zemepisnom rozšírení nie sú presné, pretože týmto jednotkám sa v dotazníku pre ASJ nevenovala osobitná pozornosť.

a jej lexikografického spracovania (1984, s. 84 – 90; 1990, s. 155 – 164), vinohradníckym termínom (1980, s. 288 – 294; 1982, s. 23 – 32, s. 332 – 340; 1990, s. 285 – 295) i včelárskej terminológii (so zacielením na interferenciu spisovných a nárečových termínov – 1989, s. 9 – 18). K týmto štúdiám možno voľnejšie priradiť práce analyzujúce vinohradnícku a včelársku terminológiu v dielach J. Hollého (vinohradníctvo – Nižnanský 1987, s. 276 – 288) a J. Fándlyho (včelárstvo – Nižnanský 1991, s. 79 – 87), v ktorých J. R. Nižnanský zachytáva aj stav v nárečiach.

Spomedzi ďalších autorov, ktorých príspevky sa zameriavajú na konkrétnu lexému/istú množinu lexém, možno spomenúť I. Kotuliča [*Význam, rozšírenie a pôvod slova meru* (1967, s. 89 – 94) – v článku okrem etymologických súvislostí sa jednotka predstavuje ako archaický prvok v lexike spisovného jazyka i stredoslovenských nárečí], V. Uhlára [*Mutok (čiže dudok) v nárečiach a krásnej literatúre* (1982, s. 219 – 222) a Š. Liptáka [pomenovanie rozprávky (1967, s. 94 – 99), sémantická štruktúra slov *paskuda, paskudník, paskudný* (1973, s. 127 – 128)³ a slovesa *ísť* (1974, s. 58 – 59)]. Nárečové slová *bosman, pošajdes* a ich etymológiu spracúva Š. Ondruš (1976, s. 262 – 269). Etymologické príspevky k štúdiu nárečovej lexiky publikuje Ľ. Králik, a to na príklade vybraných slov gemerských nárečí (1995, s. 225 – 230) a v kontexte hláskových zmien *s > c* a *f ~ p* (2010, s. 261 – 269). K problematike spracovania nárečovej lexiky v časopise pozri aj časť 8. *Z javov na periférii doterajšej pozornosti dialektológov*.

3. NÁREČIA A FRAZEOLÓGIA

Súčasťou nárečovej lexiky je i nárečová frazeológia. Tá v SR nemá väčšie zastúpenie, reprezentuje ju predovšetkým séria príspevkov F. Buffu v 90. rokoch: *Zo severošarišských frazém o reči* (1993, s. 343 – 351), *Konfrontácia severošarišských a spisovných frazém, týkajúcich sa medziľudských vzťahov* (1994, s. 201 – 212), *K charakteristike nárečovej frazeológie* (1995, s. 76 – 80). Absencia väčšieho počtu prác venovaných nárečovej frazeológii v časopise nie je prekvapujúca so zreteľom na stav výskumu nárečovej frazeológie a jeho náročnosť [ako uvádza F. Buffa (1993, s. 344), výskum nárečovej frazeológie spolu s výskumom nárečovej syntaxe patrí k najnáročnejším terénnym dialektologickým výskumom]. J. Mlacek v štúdiu publikovanej v zborníku dedikovanému J. Štolcovi dokonca nastoľuje otázku, či vôbec možno hovoriť o výskume našej nárečovej frazeológie, a pri torzovitosti prác tohto zamerania za jediné diela, ktoré spĺňajú kritériá skutočného výskumu nárečovej frazeológie (výskum ako organizované bádanie), považuje práve diela F. Buffu (Mla-

³ Príspevok motivačne vychádza zo štúdie F. Kočiša (1972, s. 390 – 392) o významovej stránke týchto slov v spisovnom jazyku podľa SSJ. Na Liptákovo rozšírenie pohľadu o stav v slovenských nárečiach nadväzuje V. Blanár (1974, s. 80 – 84), ktorý vo svojom príspevku načrtáva, do akých významových areálov sa príslušné slová zapájajú v celoslovenskom rámci.

cek 2009, s. 52 – 53). F. Buffa v štúdiách predstavuje štvorčlennú klasifikáciu nárečových frazeologických jednotiek (ďalej FJ), ktorú východiskovo aplikuje na materiáli zo severošarišských nárečí: svojské severošarišské FJ – rozdielne severošarišské a spisovné FJ – súbežné severošarišské a spisovné FJ – zhodné severošarišské a spisovné FJ (túto koncepciu autor uplatnil aj v doteraz jedinej monografii špecificky venovanej nárečovej frazeológii *Zo severošarišskej frazeológie*, 1993). Kritickú reflexiu Buffovej klasifikácie prinášajú zbornikové štúdie I. Ripku (aj v kontexte prístupu uplatneného v SSN) (1997) i spomenutého J. Mlacka (2009). Ten síce v reláciách súčasnej frazeologickej koncepcie súbežné a zhodné nárečové FJ klasifikuje ako varianty FJ (nárečové varianty), no v Buffovom riešení pozitívne vyzdvihuje viaceré aspekty: „F. Buffa sa neuspokojil s jednoduchou aplikáciou dost' všeobecne prijímaných typov vydeľovaných najmä porovnávacou frazeológiou (frazeologické ekvivalenty a frazeologické analógie, resp. frazeologické paralely), ale rozvil toto triedenie a vyčlenil až štyri druhy nárečových frazém, pričom jednotlivé druhy určuje na pozadí dost' zreteľných znakov a súbežne s tým sa usiluje vypracovať domáce názvoslovie tejto časti výskumu frazeológie“ (Mlacek 2009, s. 55, pozri i s. 57). Z konkrétnych nárečových FJ svoje spracovanie v SR majú FJ *hádzat' kačky* [na základe materiálu z výskumu podľa Dotazníka pre výskum slovenských nárečí II – v štúdiu A. Habovštiaka (1984, s. 257 – 266)] a *dúchlo doňho, nieto domu bez dymu* [s uplatnením historicko-etymologickej interpretácie zohľadňujúcej okrem lingvistických faktov aj fakty extralingvistického charakteru – v štúdiu E. Králiku (1996, s. 271 – 273)].

4. NÁREČIA A SLOVOTVORBA

Aj problematika nárečovej slovotvorby je v SR špecificky zviazaná s menom F. Buffu, ktorý – počnúc druhou polovicou 60. rokov (1967) a končiac v druhej polovici 80. rokov (1988) – publikoval v časopise sériu (cca 16) článkov slovotvorného zamerania. Kým v predchádzajúcich obdobiach výskyt príspevkov z tejto oblasti možno v časopise označiť za raritný [M. Koperdan sa venuje na žiadosť redakcie deverbatívam na *-cí, -cia, -cie (-ci, -ca, -ce)* v spišskom nárečí (1941/1942, s. 58 – 62), S. Mazúr spracúva deverbatíva na *-áci, -áca, -áce* v *pukanskom nárečí a spisovnej slovenčine* (1942/1943, s. 257 – 260)], situácia sa začína pozitívne meniť najmä zásluhou nárečového materiálu zozbieraného pre ASJ. F. Buffa vo vzťahu k získanému materiálu o slovotvornej stránke nárečí zdôrazňuje, že „je v našej dialektológii novosťou a teda možno očakávať, že prinesie aj mnoho nového o našich nárečiach“ (Buffa 1971, s. 11). Autor sa vo svojich štúdiách zaoberá jednak metodologickými otázkami výskumu a spracovania nárečovej slovotvorby (1967, s. 229 – 233; 1971, s. 3 – 12), jednak predstavuje slovotvornú diferencovanosť nárečí z viacerých aspektov. Pozornosť venuje: formám slova *dláto* (1967, s. 40 – 43); pomenovaniu trusu

niektorých domácich zvierat a stavieb na umiestnenie a chovanie domácich zvierat (1983, s. 152 – 158); rozličnej motivovanosti odvodených slov v jednotlivých nárečiach (ten istý slovotvorný základ + odlišný afix, odlišný slovotvorný základ + ten istý afix, odlišný slovotvorný základ + odlišný afix) (1976, s. 212 – 220; 1985, s. 44 – 49); systémovej a nesystémovej slovotvornej diferenciacii nárečí (1985, s. 275 – 279); nielen vzájomným rozdielom, ale aj zhodám slovenských nárečí v oblasti slovotvorby (1980, s. 17 – 20); analógii pri odvodených nárečových slovách (1980, s. 154 – 158); odvodeným slovám a ich viacslovných paralelám (1979, s. 15 – 20); problematike slovotvorného základu (1981, s. 146 – 149, 262 – 269) a zložených sufixov (na príklade nárečových substantív, 1980, s. 341 – 345). V štúdiu *Formy plurálu typu húsatá/húsence v slovenčine* (1973, s. 151 – 153) prináša charakteristiku plurálových foriem tohto typu v spisovnej slovenčine i nárečiach s prihliadnutím na stav v slovanských jazykoch – pri nárečiach aj v tomto prípade vychádza z materiálu získaného dotazníkom pre 3. zv. ASJ. V štúdiách *O slovotvorných variantoch v slovenských nárečiach* (1974, s. 75 – 80)⁴ a *O nárečových slovotvorných variantoch a synonymách* (1988, s. 26 – 34) zaujme riešenie otázky slovotvornej variantnosti na úrovni medzisystémovej (rozličné nárečia) a vnútrosystémovej (to isté nárečie): zatiaľ čo v prvej spomenutej štúdiu autor pracuje s označením teritoriálne slovotvorné varianty (medzisystémová úroveň) vs. dubletné slovotvorné varianty (vnútrosystémová úroveň), v druhej štúdiu (inšpirujúc sa rozlišovaním nárečových lexikálnych heteronym a synonym) siaha po označení slovotvorné heteronymá (medzisystémová úroveň) a slovotvorné synonymá (vnútrosystémová úroveň).

5. Z PROBLEMATIKY FÓNICKÝCH A MORFOLOGICKÝCH NÁREČOVÝCH JAVOV

V 2. ročníku (č. 4 – 6) L. Novák publikuje na pokračovanie štúdiu *Fonologia a štúdium slovenčiny* (1933/1934, s. 97 – 107, 143 – 157, 161 – 171), ktorá mu v dejinách slovenského fonologického bádania priniesla status zakladateľa slovenskej fonológie (porov. Sabol 1989, s. 11). Autor novú disciplínu predstavuje a konkrétnozačne aplikuje nielen na vybraných javoch spisovného jazyka, ale aj na javoch nárečových – s cieľom ukázať, „akú základnú dôležitosť má fonologia pre štúdium našej slovenčiny spisovnej i nárečovej“ (1933/1934, s. 169). V štúdiu *K základom slovenskej ortoepie* (1934/1935, s. 42 – 65) sa L. Novák sústreďuje, pochopiteľne, na výslovnosť spisovnú, no aj v tejto práci sa nárečia v istom rozsahu ohľadávajú, a to v tých pasážach, v ktorých autor upozorňuje na prípady prenášania nárečovej výslovnosti do spisovnej reči. Spôsobmi stredoslovenského zdôrazňovania prízvukom na príkladovom materiáli z dolnooravských nárečí sa v 30. rokoch zaoberá S. Petřík

⁴ V tejto štúdiu (v súvislosti s koncepciou SSN) roztvára i otázku slovníkového spracovania slovotvorných variantov a odvodených nárečových slov vôbec.

(1937/1938, s. 25 – 28, 72 – 80). Následne problematika fónických nárečových javov nachádza svoje výraznejšie zastúpenie v časopise až so značným časovým odstupom – v 80. rokoch. Je síce pravdou, že aj v predchádzajúcich dekádach sa v časopise uverejňujú príspevky, ktoré v istom rozsahu s nárečovým materiálom pracujú a argumentačne ho využívajú, no cieľovo sú koncipované v intenciách spisovného jazyka. Príkladovo spomeňme Š. Peciara a jeho príspevky venované statusu *ä*, v ktorých predkladá a obhajuje názor, že *ä* v slovenčine nie je samostatnou fonémou (1941/1942, s. 33 – 41; 141 – 147). V reakcii na vznesené kritické výhrady autor v druhej štúdií spresňujúco dodáva, že „sa ani vo svojej prednáške, uverejnenej v SR, ani v nasledujúcich svojich vývodoch vôbec nedotýkam otázky *ä* v dolnooravských a v niektorých gemerských nárečiach, kde *ä*, vyskytujúce sa v širokom rozsahu (...), ako sa zdá – je samostatnou fonémou. Mne tu ide len o spisovný jazyk a jeho pravopis a nárečia, ktoré boli vzaté za základ spisovnej slovenčiny...“ (s. 142). K príspevkom, v ktorých sa „domovské právo“ istého javu v spisovnej slovenčine odvodzuje (aj) od stavu v nárečiach, patria napr. príspevky E. Jónu (1946, s. 103 – 113) a A. Habovštiaka (1952/1953, s. 225 – 234). Príslušné práce sa zaoberajú otázkou používania a výslovnosti spoluhlásky *l* a autori ich publikujú v kontexte navrhovaných zmien v pravopise. Z dialektologického aspektu zaujme najmä príspevok A. Habovštiaka *O výslovnosti skupín le, li* (1952/1953): autor v ňom totiž využíva nárečový materiál získaný pre prvý a druhý zväzok ASJ, na základe ktorého vytvára obraz o teritoriálnom rozšírení palatálneho *l* na slovenskom území.

V 80. rokoch časť zverejnených príspevkov vzniká na materiálovom základe nárečových audionahrávok získaných v r. 1977 – 1987 Oddelením fonetiky FF UK (bližšie o zbere Múcsková – Muziková – Wambach 2012, s. 7) a autorsky sa viaže s menom E. Tomajkovej. Autorka v nich študuje znelostnú asimiláciu v nárečí obce Hlboké (1983, s. 340 – 346), ráz ako výslovnostný jav s osobitným zreteľom na hlboké nárečie (1986, s. 273 – 281) a v spoluautorstve s B. Virthovou (1989, s. 275 – 285) zacielfuje pozornosť na spoluhlásku *h* vo východoslovenských nárečiach (najmä z aspektu znelostnej asimilácie a rozsahu zmeny $x > h$). V. Uhlár skúma problematiku oslabovania a zanedbávania kvantity v Ponitří súčasne v nárečiach i v hovorenej podobe spisovnej slovenčiny (1986, s. 288 – 295).

V r. 2010 sa M. Majtán v spomienkach na svojho školiteľa E. Jónu prinavracia k otázke sekundárneho slabičného *l* v južnostredoslovenských nárečiach (2010, s. 124 – 127), ktoré podrobnejšie opísal už v dizertácii *Hontiansko-novohradské nárečia* a o ktorom „doterajšie dialektologické publikácie a učebnice akosi cudne mlčia“ (s. 126).

Na základe materiálu získaného dotazníkom pre výskum slovenských nárečí (vypracovaným E. Paulinym a J. Štolcom) vytvárajú svoje štúdie A. Habovštiak a F. Buffa. A. Habovštiak v štúdií *Genitívne tvary mask. pl. -uov (-vov, -uof) v slo-*

venských nárečiach (1955, s. 156 – 162) predstavuje územné rozšírenie týchto tvarov a interpretuje ich vývin, zohľadňujúc pri výklade i migračné pohyby obyvateľstva. F. Buffa predstavuje zemepisné rozšírenie neurčitých zámen s prefixmi *nie-*, *voľa-*, *da-* a postfixom *-si* (*Častice nie-, voľa-, da-, -si v slovenských nárečiach*; 1966, s. 133 – 136). K slovnodruhovej nárečovej problematike pozri aj časť 8. *Z javov na periférii doterajšej pozornosti dialektológov*.

6. Z VÝSKUMOV NÁREČÍ NA ÚZEMÍ I MIMO ÚZEMIA SLOVENSKA

6.1. O NÁREČIACH NA ÚZEMÍ SLOVENSKA

Na začiatku 40. rokov našli v časopise svoje výraznejšie zastúpenie východoslovenské nárečia, ku ktorým autori pristupujú viacaspektivne. Jedným z nich je aj aspekt pedagogický: M. Koperdan, autor *Porovnávej gramatiky východoslovenského nárečia* (príručky pre učiteľov), na základe vlastných pedagogických skúseností z východného Slovenska predstavuje v rovnomennom príspevku dialekt ako hlavnú pomôcku pri vyučovaní spisovnej reči (1940/1941, s. 159 – 161). Príručku pre učiteľov Michala Koperdana čitateľom v dobrozdaní predstavuje Š. Koperdan (1940/1941, s. 91 – 93). Článok *Deverbatíva na -cí, -cia, -cie (-ci, -ca, -ce) v spisovskom nárečí* (1941/1942, s. 58 – 62) vypracúva M. Koperdan na žiadosť redakcie. Problematika východoslovenských nárečí však v danom období rezonuje najmä v príspevkoch J. Lišku. Ich názvy sú koncipované ako otázky: *Zachovávajú sa východoslovenské nárečia?* (1940/1941, s. 293 – 298) a *Rozriešime si otázku pôvodu východnej slovenčiny?* (1941/1942, s. 48 – 58, 159 – 168, 209 – 215, 276 – 281, 306 – 310; 1942/1943, s. 25 – 28, 65 – 71, 104 – 107, 167 – 173, 230 – 241). Prvú otázku lingvista kladie pod vplyvom spoločenských zmien,⁵ ktoré vedú k narúšaniu starej nárečovej normy – o tom, že bádateľ v danom období prebiehajúcu zmenu pociťuje už ako intenzívnu, svedčí záverečné konštatovanie (s. 298): „Keďže však chceme zachytiť ešte starý ráz východoslovenských nárečí, je už skoro dvanásť hodina, lebo starí ľudia, staré chodníky sa nám tratia a nové už vedú inam.“ Druhá otázka je položená v intenciách polemiky o pôvode východnej slovenčiny, do ktorej chce J. Liška prispieť (slovami autora) niekoľkými poznámkami (1941/1942, s. 58). Autorský text napokon vyšiel v desiatich pokračovaniach a stal

⁵ V kontexte toho, že jazykové javy majú aj svoju sociálnu stránku a spoločenské korene, spomeňme i *Poznámky k jazykovej konkurencii* F. Mika (1947/1948, s. 139 – 141), ktoré obsahujú niekoľko postrehov o interferencii dvoch jazykových štruktúr u príslušníkov východoslovenských nárečí zo Šariša pracujúcich v severných Čechách. Autor čerpá z ich vzájomnej komunikácie, resp. z komunikácie s ich známymi, príslušníkmi toho istého nárečia. Príslušné javy (v ich individuálnej a neustálenej platnosti) predstavuje jednak ako svedectvo citlivej reakcie jazykovej štruktúry na adekvátne popudy (jazyková štruktúra ≠ mechanický systém mŕtvych vzťahov), jednak ako svedectvo slabej odolnosti nárečovej štruktúry. Z pohľadu národného jazyka autor k týmto javom zaujíma negatívny hodnotiaci postoj.

sa pokladom pre knižnú prácu *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí* (Liška 1944), ktorej recenziu prináša i SR (Frlička 1946, s. 61 – 63). Pri riešení otázky genézy a vývinovej línie východnej slovenčiny J. Liška argumentačne pracuje najmä s nárečovým materiálom z areálovo okrajových sotáčkových nárečí severovýchodného Zemplína, ktoré poznal aj z vlastného výskumu. V kontexte širšie poňatej témy východnej slovenčiny nadväzujúco spomeňme i rozsiahlu reakciu Š. Švagrovského a S. Ondrejoviča *Východoslovenský jazykový separatizmus v 19. a 20. stor.* (2004, s. 129 – 150), v ktorej autori podrobujú kritike názory o vzniku, vývoji a funkciách východoslovenčiny, tak ako ich začiatkom 21. stor. predstavil O. Halaga v úvode k *Východoslovenskému slovníku* (2002). Otázka sotáčkových nárečí petrifikujúcich starší stav vývinu slovenského jazyka v širšom rozsahu sa v časopise opätovne roztvorila až o sedem decínií po Liškových príspevkoch, a to v príspevku V. Kováčovej (2016, s. 147 – 159), tentoraz v rámci badateľského hľadania odpovede na otázku, ako sa na začiatku 21. storočia používatelia týchto okrajových a archaických nárečí vyrovnávajú so svojou nárečovou inakosťou. (Severo)šarišské nárečia optikou frazeológie približuje v 90. rokoch F. Buffa (viac v časti 3. *Nárečia a frazeológia*).

Záhorské nárečia sú predmetom výskumu v štúdiách K. Palkoviča (1992, s. 351 – 360; 1993⁶, s. 352 – 357). Dolnoliptovské nárečia cez opis súčasného stavu i historického vývinu vybraných hláskoslovných javov v kontexte osídľovacieho procesu Liptova predstavuje V. Uhlár (1992, s. 324 – 336), ktorý sa pristavuje aj pri téme terchovských nárečí, valaskej kolonizácie a nárečovej podobe názvu Rázsutec (1980, s. 87 – 96).

Na to, že goralské nárečia na slovenskom i poľskom území si zasluhujú pozornosť nielen poľskej, ale i slovenskej dialektológie, upozorňuje vo svojich príspevkoch J. Dudášová-Kriššáková. Lingvistka k týmto špecifickým nárečiam, v systéme ktorých sa vyskytujú javy poľskej i slovenskej realizácie, pristupuje cez teóriu jazykových kontaktov. V štúdiách publikovaných v 80. rokoch predstavuje výsledky slovensko-poľskej interferencie v ich vokalickej systéme (Kriššáková 1984, s. 149 – 156; 1985, s. 279 – 286; 1986, s. 261 – 264). V 90. rokoch problematiku jazykovej interferencie uchopuje na podloží kritickej analýzy hesla o goralských nárečiach v *Encyklopédii jazykovedy* (Mistrík a kol. 1993, s. 158). Štúdiá obsahuje prehľad najdôležitejších poľských znakov goralských nárečí, ako aj systémových zmien navrstvených na poľský základ v ich zvukovej a morfológickej rovine v procese slovensko-poľskej jazykovej interferencie. Súčasťou textu je reflexia otázky slovenskej národnostnej menšiny na poľskom území Oravy a Spiša (Dudášová-Kriššáková 1995, s. 92 – 101).

⁶ I keď v tomto prípade autor pôvodný predpoklad o tom, že staršia bratislavská slovenčina patrí k nárečiam záhorského typu, prehodnocuje a na základe analýzy ju radí medzi trnavské nárečia.

6.2. SLOVENSKÉ NÁREČIA MIMO ÚZEMIA SLOVENSKA

Slovenské nárečia za hranicami Slovenskej republiky, ktorých vývin a fungovanie ovplyvňujú odlišné etnokultúrne a jazykové podmienky, sú v SR zastúpené dvojako – časť informácií získava čitateľ prostredníctvom štúdií a diskusných príspevkov, časť prostredníctvom recenzií publikácií venovaných týmto dialektom. Spomeňme napr. recenzie prác: bývalá Juhoslávia – práce J. Štolca *Reč Slovákov v Juhoslávii* (Palkovič 1972, s. 107 – 111), D. Dudka *Nárečie Pivnice v Báčke* (Ripka 1972, s. 322 – 324), A. Habovštiaka *Lexika pivnického nárečia* (M. Dudok 1998, s. 307 – 309); Rumunsko – práce G. Benedeka: *Slovenské nárečia v stolicach Sălaj a Bihor v Rumunsku* (Habovštiak 1986, s. 115 – 118), A. Maričovej o slovenskom nárečí Starej Pazovy (Dvornická 2008, s. 53 – 55; s. 2011, s. 366 – 373), P. Rohárika a jeho sériu o nadlackej terminológii remeselníckej výroby (Smatana 2013, s. 212 – 224; 2017, s. 175 – 180); Maďarsko – práca M. Žilákovej *Nárečie troch slovenských obcí v Bakonyi s osobitným zreteľom na pozostatky aoristu* (Palkovič 1988, s. 376 – 378); USA – práca L. B. Hammerovej a I. Ripku *Speech of American Slovaks. Jazykové prejavy amerických Slovákov* (Múcsková 1995, s. 327 – 330).

Repertoár publikovaných štúdií a diskusných príspevkov už taký rozsiahly nie je. Spomenúť možno štúdiu N. I. Dzendzelivskej (1974, s. 27 – 33) vychádzajúcu z dotazníkového výskumu lexiky slovenských nárečí na Zakarpatskej Ukrajine (štúdia sa špecificky zaciľuje na detskú lexiku), príspevky P. Rohárika z nárečia nadlackých Slovákov (hláskoslovné javy – 1979, s. 105 – 112; remeselnícka terminológia – 1996, s. 215 – 225) a práce I. Ripku čerpajúce z výskumu nárečových prejavov prvej generácie amerických Slovákov, potomkov vystaľovalcov zo začiatku 20. stor. (1992, s. 207 – 213; lexikálne prevzatia – 1992, s. 346 – 351). V nadväznosti na výskumný záujem o ústne prejavy amerických Slovákov sa následne roztvára aj otázka „jazyka slovenskoamerických publikácií“ (Lifanov 2003, s. 84) z konca 19. a začiatku 20. stor., tradične nazývaných ako východoslovenské. Názor K. Lifanova (2003, s. 84 – 96; 2006, s. 282 – 286) podrobuje kritickej analýze I. Ripka, predstavujúci odlišnú interpretáciu vývinu jazyka príslušných tlačí (2005, s. 154 – 158).

V kontexte výskumu záhorských nárečí sa K. Palkovič venuje aj cahnovským nárečiam v Rakúsku (1986, s. 264 – 272), predstavujúcim najzápadnejší výbežok slovenského jazyka. V závere štúdie akcentuje naliehavosť úlohy výskumu týchto nárečí, „ktoré sú už tesne pred zánikom“ (s. 270).

7. O VYUŽÍVANÍ NÁREČÍ V UMELECKEJ LITERATÚRE

Otázka využívania nárečí v literárnom texte sa na stránkach SR v samostatnom príspevku prvýkrát roztvára u M. Gálika, ktorý sa zameriava na myjavský

dialekt uplatnený v diele Z. Zgurišky *Bičianka z Doliny* (1938/1939, s. 108 – 114). A je to pohľad výrazne kritický: M. Gálik hovorí o „porušenom dialekte“ a autorke vyčíta veľa nedôsledností. Otázka, v akej podobe, v akej miere a v akej funkcii uplatňovať nárečové prvky v prozaických dielach, sa v SR do popredia výraznejšie dostáva najmä v 50. rokoch a reflektuje sa (hoci už sporadickjšie) i v nasledujúcich desaťročiach. Ide o články zamerané zväčša na konkrétne literárne diela, príp. i na širšiu tvorbu istých autorov. Príslušné diela sa v jednotlivých príspevkoch analyzujú buď priamo z tohto špecifického aspektu, alebo otázka nárečových prvkov sa v nich zachytáva v rámci širšej charakteristiky jazyka a štýlu autora. Analyzuje sa Hečkova *Drevená dedina* (Habovštiak 1951/1952, s. 192 – 201; reakcia lingvistu na nesúhlasné stanovisko spisovateľa: Habovštiak 1952/1953, s. 124 – 126), Bodenkova kniha *Na starom grunte* (nielen v prvom, ale aj v druhom vydaní, v ktorom spisovateľ kritizované nárečové záležitosti upravuje; Habovštiak 1958, s. 185 – 194; 1964, s. 65 – 74), reč B. Slančíkovej-Timravy (Jóna 1951/1952, s. 129 – 138), jazykové výrazivo vrátane dialektizmov Karvašových *Pokolení* (Pranda 1954, s. 173 – 186) a Kubániho zbierky *Mendik* (Ružička 1963, s. 129 – 143), novela *Zuzka Turanová* od J. Čajaka ml. (Kostolný 1963, s. 299 – 302) či zvolené diela autorov čerpajúcich vo svojej tvorbe zo záhorských nárečí (Š. Moravčík, Š. Hajdina, D. Dušek – Bačíková 1992, s. 284 – 288). M. Smatana v štúdií *Využívanie nárečí v slovenskej umeleckej literatúre* (1988, s. 282 – 290) si na vybraných dielach všímá odlišný spôsob a mieru využitia nárečových prvkov a ich účasť na zvýšení/znížení estetického zámeru autora. Odrasť štýlovej diferencovanosti nárečí v jazyku literárneho diela je predmetom záujmu K. Habovštiakovej (1989, s. 147 – 157). Siahnutie po nárečiach v prekladových súvislostiach rezonuje najmä pri Šolochovovom *Tichom Done* v preklade Z. Jesenskej (Peciar 1952/1953, s. 155 – 160), resp. i pri pripomienkach k prekladu noviel *Žena bez tône* H. von Hofmannsthal v preklade J. Belnaya (Hayeková 1984, s. 360 – 366).

A aká je odpoveď lingvistov na otázku podoby nárečia v umeleckých dielach? Striktná názorová jednota v článkoch nepaduje – porov. názor A. Habovštiaka (1958, s. 190), podľa ktorého „nárečový materiál zapísaný chybne nemá hodnotu ani umeleckú, ani praktickú“, a názor E. Jónu (1963, s. 302), reagujúceho na priamu otázku literárneho vedca A. Kostolného, ako ďaleko má spisovateľ ísť vo vernosti reprodukcie dialektu: „Pedantná presnosť v zachytení nárečí nie je tu potrebná...“ Postupne sa meniaci postoj dialektológov k tejto otázke zachytáva i výrok S. Ondrejoviča (2003, s. 16), ktorý uviedol na margo nespokojnosti M. Gálika s myjavským dialektom v diele Z. Zgurišky: „Jazykovedci si iba neskôr osvojili názor, že spisovateľ nemusí dialekt uplatniť v presnej podobe a v umeleckom diele môže byť postačujúce, keď ho iba naznačí.“

8. Z JAVOV NA PERIFÉRII DOTERAJŠEJ POZORNOSTI DIALEKTOLÓGOV

Hoci nárečová lexika našla svoje zastúpenie v celom spektre príspevkov, toto konštatovanie sa nevzťahuje na lexiku patriacu medzi gramatické slová či slová s textovo-komunikačným potenciálom, tá má v SR doteraz iba okrajové zastúpenie. Napr. otázka častíc (prisviedčania a záporu) zaujala V. Uhlára v štúdiu *Spisovné áno, hej, nie a nárečové aj, no, ni* (1979, s. 65 – 71), variantnosť a lexikálno-sémantickú diferenciaciu spojky a častice *iba* v nárečiach si všíma A. Habovštiak (1978, s. 276 – 280). Intenzívnejšiu pozornosť časticiam z jazykovo-geografického aspektu a ich sémantickej analýze venuje v štúdiách A. Ferenčíková (1982, s. 213 – 218; 1984, s. 21 – 29; 2017, s. 41 – 51), ktorá svojimi sondami potvrdzuje, že zložité synonymicko-heteronymické vzťahy jestvujú nielen pri autosémantikách. V závere pohľadu na fungovanie predložky *o* v slovenských nárečiach (1992, s. 135 – 144) bádatelka revitalizuje presvedčenie J. Oravca o potrebe systematického výskumu nárečovej syntaxe a jej spracovania v samostatnom zväzku ASJ. V našich podmienkach k ojedinelým výstupom z výskumu nárečovej syntaxe z pozície slovanskej areálovej lingvistiky patrí štúdia *Typy podradňovacích súvetí s podmienkovým vzťahom viet v slovenských nárečiach z porovnávacieho hľadiska* (Ferenčíková 1998, s. 143 – 157).

9. O DIALEKTOLÓGI, JEJ DEJINÁCH A DIALEKTOLOGICKOM VÝSKUME

O tom, ako v istom období pokračovali práce na výskume nárečí a ako sa výsledky tohto výskumu spracúvali, parciálne informujú viaceré state uverejňované v rubrikách *Kronika, Správy a posudky, Správy a recenzie*. Prinášajú prehľad informácií napr. o dialektologických konferenciách a seminároch, zasadnutiach redakčných rád a komisií pre jazykové (nárečové) atlasy, o činnosti vedeckých pracovísk aj v oblasti nárečového výskumu – spomenúť treba najmä pravidelné správy o činnosti JÚLŠ SAV, ktoré v jednotlivých rokoch predstavujú i dialektologické aktivity zamestnancov ústavu. Keďže – s ohľadom na priestorové možnosti príspevku – nie je možné pristaviť sa enumeračne pri všetkých prácach tohto typu, selektívne vyberáme prehľadové a sumarizačné texty reflektujúce stav dialektologického bádania za isté obdobie (časť z nich je zaradená medzi *Správy a posudky*, časť medzi *Štúdie a Diskusie*). V 60. a 70. rokoch dovedejší stav slovenskej dialektológie (výsledky, problémy, úlohy a perspektívy) mapujú práce J. Štolca (1967, s. 216 – 224; 1968, s. 194 – 196), F. Buffu (1969, s. 14 – 24) a P. Ondrusa (1973, s. 364 – 367). Výskum realizovaný v druhej polovici 20. stor. približuje P. Žigo (2006, s. 18 – 24), ktorý bližšie predstavuje aj doterajšiu účasť (a perspektívy) slovenskej dialektológie na *Slovanskom jazykovom atlase* (2005, s. 3 – 15). K. Balleková (2013, s. 382 – 395)

bilancuje výskum Dialektologického oddelenia JÚLŠ SAV v dvadsaťročnom priereze (za roky 1993 – 2013). Rekapitulácia výsledkov i náčrt ďalších úloh dialektológie je súčasťou i širšie koncipovaných prehľadových textov V. Blanára *Prehľad jazykovedy na Slovensku v rokoch 1939 – 1948* (1948/1949, s. 1 – 20; pozri s. 12 – 13), E. Jónu *O nových úlohách slovenskej jazykovedy* (1969, s. 321 – 326; pozri s. 323) a F. Kočiša a jeho spolupracovníkov *Štyridsať rokov od rozvoja slovenskej jazykovedy* (1985, s. 129 – 167; prehľad dialektologických aktivít na s. 157 – 160). Svedectvo o tom, ako hospodársko-finančné činitele zasahujú do práce výskumníka dialektológa podáva v 50. rokoch diskusný príspevok A. Habovštiaka *Vydávať či nevydávať nárečové monografie?* (1956, s. 107 – 109).

Práce z oblasti heuristiky a metodológie výskumu nárečí nie sú v SR časté. Osobitné miesto v tomto ohľade patrí špecializovanej štúdii I. Ripku *Metodické aspekty terénnych výskumov (O vzťahoch dialektológie a sociolingvistiky)* (1994, s. 193 – 201). Teoreticko-metodologické inštrukcie pre nárečový sociolingvistický výskum v nárečovej oblasti Rajca približuje M. Smatana (1990, s. 213 – 221). Možnosti výskumu fungovania jazyka v heterogénnych jazykových spoločnostiach v inojazyčnom prostredí nie z pozícií tradičnej, ale sociálnej dialektológie (pomocou konceptu idiolektných a sociálnych sietí) predstavuje M. Sloboda v štúdii *Jazyk národnostnej menšiny, idiolektné siete a biografie (Slováci v chorvátskom Iloku)* (2004, s. 15 – 36).

V pohľade do histórie SR za prvú uverejnenú nárečovú prácu heuristicko-metodologického zamerania možno považovať príspevok E. Jónu *O zapisovaní nárečových textov z 30. rokov (1934/1935, s. 27 – 32)*, v ktorom dominuje praktické hľadisko. V tom čase začínajúci bádateľ využíva svoje dovtedajšie skúsenosti zo zberu materiálu v teréne s cieľom sprostredkovať poučenie ďalším záujemcom o výskum nárečí. Zdôrazňuje najmä náročnosť zápisu súvislého rozprávania vlastnou rukou – s odstupom času táto prezentácia skúseností poskytuje súčasným bádateľom svedectvo o progrese, ktorým práca výskumníka v teréne vďaka technickým vymoženostiam prešla. Súčasťou príspevku je ukážka zápisu nárečového textu z lokality Hradište v Novohrade.

Príspevkom k poznávaniu (pre)histórie nárečového výskumu sú články prinášajúce informácie o nárečovom materiáli a jeho spracovaní u autorov z 18. a 19. stor. Jazykovednú problematiku v diele L. Bartolomeidesa (jazykové útvary gemerského, čiastočne malohontského areálu) analyzuje P. Žigo (1995, s. 80 – 87), nárečovými zápsmi Š. Zolyomiho sa zaoberá A. Habovštiak (1970, s. 275 – 280), Ľ. V. Riznerovi, jeho zberateľskej činnosti a slovníkom sa venujú I. Ripka (1973, s. 340 – 349) a K. Palkovič (1985, s. 98 – 101). K. Palkovič v štúdii *Z dejín slovenskej dialektológie* (1993, s. 261 – 267) vyčleňuje päť kvalitatívne odlišných období výskumu nárečí pred rokom 1918. Piate vyčlenené obdobie (koniec 19. stor.) spája s plánovitým

výskumom slovenských nárečí u S. Cambela a F. Pastrnka. Pri výskume F. Pastrnka sa K. Palkovič osobitne pristavuje v sérii štyroch príspevkov (prvé dva sú v štruktúre časopisu zaradené do rubriky *Štúdie*, ďalšie do rubriky *Správy a recenzie*), v ktorých predstavuje archívny nárečový materiál získaný Pastrnkom z vyhlásenej dotazníkovej akcie (1994, s. 48 – 51, 230 – 232; 1996, s. 292 – 295; 1997, s. 301 – 304). Pastrnkov výskum sa ohláša aj v článkoch ďalších autorov: u E. Tvrdoňa so zameraním na Pastrnkovu spoluprácu s F. Šujanským (1979, s. 143 – 148) a s F. R. Osvaldom (1983, s. 84 – 93), u V. Uhlára so zameraním na A. Hlinku a ním vyplnenú správu (z Černovej a Sliačov) zaslanú ako odpoveď na Pastrnkov dotazník (1993, s. 144 – 150).

Dialektologické informácie možno nájsť aj v personálnych príležitostných článkoch (jubileá, nekrológy) venovaných tým bádateľom, u ktorých podstatnú zložku výskumného záujmu tvoria práve nárečia.⁷ V niektorých prípadoch sa výročie narodenia/smrti stáva podnetom aj na vznik osobitných štúdií, ktoré reflektujú životné dielo autora [L. Bartko približuje prácu Š. Tóbika v oblasti výskumu slovenských nárečí a dejín slovenského jazyka (1999, s. 257 – 267)], či predstavujú vedecký prínos bádateľa prostredníctvom pohľadu na vybrané dielo a jeho odkaz [P. Žigo sa z vedeckého diela E. Jónu zameriava na (nie celkom dokončenú) monografiu *Novohradské nárečia* (2010, s. 117 – 123) a u E. Paulinyho analyzuje odkaz jeho práce *Vývin slovenskej deklinácie v spätosti s ďalšími aktivitami v rámci slovenskej a slovenskej porovnávacej dialektológie* (2012, s. 296 – 311)].

Zdrojom informácií o nárečových výskumoch a ich vedeckom spracovaní sú aj recenzie dialektologických prác. V SR sa počas deviatich dekád recenzne predstavilo množstvo diel nárečového zamerania (monografií, zborníkov, atlasov i slovníkov), ktoré v časopise dotvárajú obraz o stave dialektologického výskumu. Gros posúdených prác tvoria, pochopiteľne, diela slovenskej dialektologickej proveniencie, no popri nich sa predstavujú aj práce českej, poľskej, sovietskej (ruskej), ba dokonca (v jednom prípade) aj belgickej dialektológie. Vzhľadom na širokú škálu recenzovaných jednotiek selektívne spomenieme iba recenzie knižných prác zaoberajúcich sa nárečiami na území Slovenska (k recenziám prác o slovenských nárečiach za hranicami Slovenskej republiky pozri časť 6.2.). Svoj recenzný ohlas v SR má/majú *Nárečie zátopových osád na hornej Orave* E. Paulinyho (Marsinová 1948/1949, s. 182 – 184), *Nárečie Pohorelej* G. Horáka (Štolc 1957, s. 368 – 372), *Oravské nárečia* A. Habovštiaka (Oravec 1966, s. 240 – 243), širší okruh dialektologických diel F. Buffu (*Nárečie Dlhej Lúky v Bardejovskom okrese, Odvodená abstraktá v slovenských nárečiach, Šarišské nárečia, Zo severošarišskej frazeológie* – Habovštiak 1955, s. 113 – 115; Ripka 1977, s. 54 – 57; Bačíková 1990, s. 60 – 62;

⁷ K téme personálnych príležitostných článkov publikovaných v SR počas siedmich decénii pozri Slančová 2003. Tam i prehľad autorov týchto článkov a osobností, ktorým sú články venované.

Lipták 1997, s. 236 – 239, 361 – 364), práce zamerané na dolnotrenčianske nárečia I. Ripku (*Dolnotrenčianske nárečia, Vecný slovník dolnotrenčianskych nárečí* – Buffa 1975, s. 366 – 369; 1983, s. 56 – 60), *Lexika Novohradu* J. Matejčíka (Ripka 1976, s. 115 – 119), *Časové podradňovacie súvetie v slovenských nárečiach* A. Ferencíkovej (Žigo 1988, s. 57 – 59), *Slovenská dialektológia* J. Štolca (Buffa 1995, s. 184 – 188), práce V. Kováčovej sústredené na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína [*Sotácke nárečia severovýchodného Zemplína z aspektu petrifikácie a nivelizácie, Z problematiky archaizmov v slovenských nárečiach (s osobitným zreteľom na sotácke nárečia severovýchodného Zemplína)*] – Ripka 2014, s. 92 – 96; Bilský 2016, s. 230 – 234], *Goralské nárečia z pohľadu súčasnej slovenskej jazykovedy* J. Dudášovej-Kriššákovej (Bilský 2018, s. 201 – 205), *Breznianske nárečia a spisovný jazyk* T. Bánika (Kazík 2018, s. 105 – 110) či dielo o gemerských nárečiach Š. Tóbika, knižne sprístupnené verejnosti až v súčasnosti zásluhou edičnej činnosti J. Dudášovej-Kriššákovej (Rožai 2020, s. 370 – 374). Spomedzi diel venovaných nárečiam iných jazykov na území Slovenska recenzný pohľad v SR našli práce J. Valisku o nemeckých nárečiach (Ruščák 1981, s. 316 – 318; Ripka 1983, s. 377 – 379). Recenzná analýza patrí v časopise aj dielam, ktoré svojím celoslovenským výskumným záberom patria k vrcholným dielam slovenskej dialektológie – ASJ⁸ (Nižnanský 1972, s. 60 – 62; Oravec 1983, s. 310 – 313; Habovštiak 1983, s. 117 – 121; Buffa 1985, s. 310 – 313) a SSN vrátane ukážkového zväzku⁹ (Uhlár 1981, s. 244 – 248; Žigo 1996, s. 111 – 118).

10. O VZŤAHU NÁREČÍ A SPISOVNÉHO JAZYKA

Vzťah nárečí a spisovného jazyka sa na stránkach SR uchopuje viacerými spôsobmi a vo viacerých podobách – v závislosti od obdobia i uplatneného bádateľského prístupu. Už podtitul *mesačník pre záujmy spisovného jazyka*, ktorý sa s časopisom spája prvých jedenásť ročníkov, signalizuje, že v danom období sa príslušný vzťah reflektuje touto optikou, t. j. so zreteľom na potreby spisovného jazyka,¹⁰ a to

⁸ V kontexte atlasového spracovania nárečových javov spomeňme aj recenznú sériu P. Žiga na zväzky Českého jazykového atlasu (1994, s. 367 – 370; 2000, s. 166 – 169; 2003, s. 154 – 156; 2007, s. 36 – 40; 2013, s. 103 – 105).

⁹ Recenzie istých prác vznikali aj v súvislosti s prípravou koncepcie SSN a s tým súvisiacou potrebou riešiť špecifické otázky nárečovej lexikológie a lexikografie; porov. recenziu I. Ripku na dielo *Russkaja dialektologija* (Kuznecov a kol. 1973), v ktorej sa recenzent osobitne pristavuje pri časti venovanej členeniu nárečovej lexiky a kritériám jej vyčleňovania (Ripka 1975, s. 188 – 189).

¹⁰ Porov. i sériu článkov A. Jánošíka z 30. rokov *Zo školskej slovenčiny*, v ktorej dominujú otázky spisovnosti, správnosti/nesprávnosti slov. Impulz pre viaceré výklady priniesla autorovi jeho pedagogická skúsenosť z východného Slovenska: „Keď som bol pred tromi rokmi vyučoval slovenčinu na učiteľskom ústave v Prešove, bolo mi načas hlbšie si všímať pomeru spisovnej reči k nárečiu, keďže podľa zásad modernej pedagogiky usiloval som sa opierať, prípadne stavať na tamojšom domacom nárečí, pravda, nakoľko to išlo. Často bolo treba upozorňovať žiakov na shody a neshody nárečia so spisovnou rečou.“ (Jánošík 1936/1937, s. 133).

tak, ako tieto potreby vidia a vyhodnocujú autori združení okolo SR. Tam, kde nárečia majú rozličné tvary a jazykové zvyklosti nie sú ustálené, tam má byť rozhodujúci stav v strednej slovenčine (*Z pravopisu, gramatiky a slovníka*, Bartek 1938/1939, s. 159), inak však „hláskoslovne chybný dialektický tvar alebo nepotrebné dialektické slovo je práve takým hriechom proti správnosti spisovnej reči, ako ktorýkoľvek maďarizmus a germanizmus“ (*O správnosti jazykovej*, Bartek 1933/1934, s. 16). Potenciál množstva nárečových slov je využiteľný (s odporúčaním obozretnosti) najmä v odbornej terminológii („tisíce slov možno z nich použiť nielen pre krásnu literatúru, ale aj pre odbornú literatúru“ – *Bohatstvo slovenčiny*, Bartek 1933/1934, s. 221). A. Jánošík (1936/1937, s. 287 – 288) napr. navrhuje zachrániť slovo *rataj* (pred vytisnutím slovom *oráč*) v poľnohospodárskej terminológii (s užším významom ako slovo *oráč*: *oráč* – ‚každý, kto orie‘, *rataj* – ‚oráč, ktorý orie, robí cudziemu za peniaze‘). Stav v slovenských nárečiach predstavuje jednu z ciest obrany či zdôvodnenia statusu spisovnosti istých slov vo vzťahu ku kodifikačným dielam. Napr. E. Jóna (1940/1941, s. 39 – 43) v reakcii na Pravidlá slovenského pravopisu z r. 1940, ktoré slová *pilný*, *pilnosť* označili ako nesprávne, svoje stanovisko o tom, že sú to (s mäkkým *l*) „dobré slovenské slová“ (s. 43), dokladá úzom dobrých spisovateľov, stavom vo vtedajšom spisovnom jazyku a v nárečiach.¹¹ J. Mihál v článku *Spisovný jazyk a nárečia* (1938/1939, s. 213 – 218) považuje nárečia za jednotajný zdroj spisovného jazyka, pričom v súvislosti s nárečiami hovorí o nárečiach územných i sociálnych (argot, slang), ktoré vytvárajú ľudovú formu jazyka. Ako ďalšiu formu jazyka predstavuje formu všeobecnú („to je miešanec nárečí a spis. jazyka“, s. 215) a nadstavbu nad týmito dvoma formami tvorí forma spisovná.¹²

V r. 1955 sa obsahom 4. čísla stali materiály z konferencie o norme spisovného jazyka. Jedným zo štyroch základných referátov bol príspevok E. Jónu *Norma spisovného jazyka a ľudové nárečia* (1955, s. 224 – 231), v ktorom autor pomer slovenského spisovného jazyka a nárečí predstavuje diferencovane podľa období: obdobie konštituovania spisovného jazyka, obdobie jeho ďalšieho vývinu a jeho rozvoj vo vtedajšom období. A. Jedlička v závere koreferátu *Spisovný jazyk a nárečia* (1955, s. 231 – 236) pripája poznámku o odlišnom pomere slovenského a českého spisovného jazyka k nárečiam s priemetom tohto vzťahu na úrovni normy spisovného jazyka a poznámku o nerovnakej intenzite vplyvu slovenského a českého spisovného jazyka na stieranie nárečových rozdielov. V diskusii k týmto referátom vystúpili viacerí autori: Pauliny (s. 236), Horecký (s. 237), Habovštiaková (s. 237 – 238), Habovštiak (s. 238 – 239),

¹¹ Porov. i pohľad E. Jónu na vetné príslovky *treba a načim* (1938/1939, s. 226 – 233) vs. pohľad Š. Peciara *K etymológii slovenského načim-načim* (1941/1942, s. 196 – 202).

¹² Vo vzťahu k používaniu týchto foriem J. Mihál hovorí o trilingvizme alebo o bilingvizme, s ktorým sa podľa neho možno stretnúť najčastejšie.

Jedlička (s. 239), Váhala (s. 240), Jóna (s. 240). Problematika nárečí sa otvorila aj v diskusiách k ďalším referátom: spomeňme najmä otázku normy nárečí vo vystúpeniach J. Oravca (s. 221 – 222), J. Ružičku (s. 223), Š. Ondruša (s. 223 – 224), Ľ. Ďuroviča (s. 224), J. Horeckého (s. 224), vzťahu medzi spisovným jazykom a nárečiami vo výslovnosti v diskusnom príspevku A. Habovštiaka (s. 254) či hranice medzi spisovným jazykom a nárečiami vo vystúpeniach J. Štolca (s. 255 – 259) a V. Blanára (s. 260 – 261). J. Štolc (s. 255) v protiklade k názoru o postupnom odumieraní či zániku dialektov vyslovuje prognózu, „že uplatnenie spisovného jazyka v širokých masách v dohľadnom čase nepovedie nevyhnutne k likvidácii nárečí. Pestrá a nevystihnuteľná potreba aktualizácie si vynúti vždy diferenciaciu jazykových prostriedkov, či už bude čerpať z nárečí územných, či z nárečí sociálnych.“

Vzťah prvých kodifikácií spisovnej slovenčiny k slovenským nárečiam vo svojich štúdiách analyzujú K. Habovštiaková (berňolákovská kodifikácia; 1962, s. 321 – 333) a A. Habovštiak (štúrovská kodifikácia; 1956, s. 218 – 232). Presvedčenie o tom, že tvary *bou, mau, dobró a dobroho* „majú plné oprávnenie v spisovnej slovenčine“, zastáva v príspevku z r. 1967 V. Uhlár (1967, s. 44 – 50; citát s. 50).

V kontexte vzťahu nárečí a spisovného jazyka možno spomenúť i výskum hovorenej podoby spisovnej slovenčiny (správu o ňom uverejňuje E. Pauliny – 1964, s. 351 – 357), keďže príslušný prieskum mal za cieľ priniesť údaje aj o tom, „ktoré sú najpevnejšie prvky miestnych nárečí“ (s. 352). V nadväznosti na Paulinyho správu L. Dvonč (1965, s. 238 – 240) navrhuje využiť na výskum používania spisovného jazyka a nárečí sčítanie ľudu, opakujúce sa v pravidelných desaťročných intervaloch.

V r. 1976 E. Pauliny v rubrike *Diskusia* uverejňuje príspevok *Slovenské nárečia za socializmu* (1976, s. 23 – 26), formulovaný ako reakciu na článok P. Ondrusa *Výskum slovenských nárečí v období socializmu* (publikovaný v zborníku *Studia Academica Slovaca* v r. 1975). Pauliny podrobuje kritike Ondrusov názor, že treba zbierať materiál nielen od predstaviteľov tradičného nárečia, ale aj od predstaviteľov „rozkoľísaných“ nárečí a že takto získaný materiál umožní opísať vývin nárečí smerom do budúcnosti. Podľa Paulinyho (s. 25), „to, čo máme pred sebou dnes, to nie je vývin nárečí, ako by to chcel vidieť P. Ondrus. To je živelné a neorganizované nahrádzanie prvkov tradičných nárečí spisovnými prvkami.“ Z Paulinyho pohľadu nepôjde o výskum vývinu nárečí „do budúca“, ale o fungovanie spisovného jazyka v nárečovom prostredí. O desať rokov neskôr toto Paulinyho presvedčenie kriticky hodnotí F. Buffa v štúdiu *O súčasných zmenách v slovenských nárečiach* (1986, s. 3 – 10), ktorý tento náhľad pokladá za uplatniteľný nanajvýš pre turčianske nárečia stojace najbližšie k spisovnému jazyku. Aj v stredoslovenských nárečiach podľa autora zmeny nie vždy smerujú k spisovnému jazyku, pričom situácia v západoslovenských a východoslovenských nárečiach je v tomto ohľade ešte odlišnejšia: F. Buffa poukazuje na elimináciu

zemepisne obmedzených nárečových znakov, ktoré ustupujú znakom príznačným pre väčšie nárečové oblasti, čím sa „pôvodné nárečia dostávajú zo svojej úzkej (dedinskej) izolovanosti a dostávajú punc jazyka, s ktorým sa možno uplatniť v širšom regióne“ (s. 6). A ako autor uvádza, menia sa nielen nárečia, ale aj hodnotenie nárečí u ich nositeľov, „a to v prospech ich novšej podoby i v prospech spisovného jazyka. Aj tento moment môže v budúcnosti veľmi závažiť v ďalšom vývine našich nárečí“ (s. 9).

Vzťah spisovného jazyka a nárečí sa v 80. rokoch ohláša i v ďalších prácach (Bosák 1984, s. 65 – 73; Kočiš 1984, s. 37 – 48; 1986, s. 169 – 179; Horecký 1984, s. 162 – 167; 1988, s. 158 – 163), pravda, sledujúc primárne iné ciele, a to problematiku stratifikácie národného jazyka (F. Kočiš, J. Horecký) či dynamickú štruktúru hovorovosti (J. Bosák). Začiatkom 90. rokov zverejňuje výsledky anketového sociolingvistikého prieskumu postojov obyvateľov Prešova k jazyku D. Slančová (1990, s. 3 – 19) a tie prinášajú relevantné informácie aj o živosti nárečí: „Anketové výsledky potvrdili vedomie vysokej spoločenskej prestíže spisovného jazyka vo všetkých komunikačných sférach, no zároveň poukázali na pomerne pevné postavenia nárečia, hlavne v súkromnej sfére styku a v styku so staršou generáciou“ (s. 9).

11. NÁREČIA AKO ZDROJ INFORMÁCIÍ PRE ĎALŠIE DISCIPLÍNY

Intenzívny rozvoj slovenskej dialektológie a výskumu slovenských nárečí je spojený predovšetkým s povojnovým obdobím. Ako sme spomenuli už skoršie, relevantným materiálovým východiskom mnohých článkov dialektologického zameraania bol nárečový materiál získaný rozsiahlym výskumom pre potreby ASJ, resp. získaný materiál ich vznik podnietil a umožnil. S nárečovým materiálom (často ako argumentačným podložitím) však v časopise pracujú aj príspevky sledujúce iné vedeckovýskumné ciele. Hoci v našom pohľade sa na tieto prípady špecificky nešustredujeme, predsa len sa žiada túto skutočnosť aspoň pripomenúť. V staršom/počiatočnom období SR sa do takýchto prác premieta ešte nedostatočné poznanie územného rozšírenia nárečových javov, čo vedie i k zdôrazneniu potreby dialektologických výskumov, porov. „Zistiť nárečové rozšírenie prípon *-iec*, *-éc*, *-ec* bude vecou dialektologov“ (Bartek 1934/1935, s. 196); „Nepochybujem o tom, že dialektologovia, národopisci a vlastivední pracovníci mohli by nám poskytnúť ešte viac zaujímavých príkladov“ (Skutil 1935/1936, s. 103); „Žiadalo by sa podrobnejšie, na širšom nárečovom materiále preštudovať iteratíva tohto typu“ (Solčány 1940/1941, s. 291); „Je čo ľutovať, že doteraz nemáme opísaný kvantitatívny systém ani z jediného stredoslovenského nárečia“ (Peciar 1946, s. 144). Viacerí autori, ktorí svoje texty vytvárajú na podklade stavu v spisovnom jazyku i nárečí,¹³ sa v danom čase

¹³ Výberovo porov. príspevky A. Jánošíka o kvantite (napr. 1940/1941, s. 5 – 17, 246 – 256) či o gramatickom a prirodzenom rode augmentatív na *-isko* (1947/1948, s. 17 – 25); príspevky Š. Peciara

snažia preklenúť jestvujúcu medzeru aspoň parciálne aj vlastnou aktivitou, porov. „Ústnym dopytovaním u príslušníkov jednotlivých nárečí som zistil, že pôvodný stredný gramatický rod sa dosiaľ pevne udržuje v Gemerí, v Novohrade (podľa Dr. Eugena Jónu, referenta Jazykovedného odboru MS), vo Zvolenskej (podľa Jozefa Gordana, korektora MS) a v Turci (najmä zo školskej praxe)...“ (Jánošík 1947/1948, s. 17); „V nárečiach stredného Ponitria na sever od Topoľčian a na východ od Bánoviec zachováva sa rytmický zákon, ako som zistil vlastným výskumom...“ (Peciar 1946, s. 144). No prezentované údaje o nárečových javoch sú v danom období často neuralgickým bodom príspevkov a stávajú sa aj lingvistickým jablkom sváru, porov. „To znamená, že sa tvary na *-úvať* pri väčšine uvedených slovies nevyskytujú ani v nárečiach a že si ich Mihál vymyslel“ (Peciar 1942/1943, s. 166); „Pre korekciu zásadného omylu treba opraviť Peciarov náhľad, že by slovo *larva* bolo známe v nárečiach dokonca gen. plur. v tvare *lariev*, kým slovo *rezerva* by bolo málo známe v nárečí. Skutočnosť je práve opačná. Slová *rezerva*, *rezervné* (koleso), *rezervista* sú nárečovo veľmi rozšírené, najmä ako termíny vojenské, ale slovo *larva* je slovo čisto kultúrne. Peciar udáva, že slovo *larva* pozná z nárečí, ale neudáva, z ktorej osady (Orlovský 1946, s. 155). J. Orlovský v článku o gen. pl. vzoru *ryba* (1946, s. 152 – 168) zdôrazňuje: „Nárečia v poslednom čase sa stávajú azylom všetkých nezdôvodnených tvrdení, čo pokladáme za zjav veľmi nezdravý a nežiadúci“ (s. 155). E. Jóna v pohľade na autorov združených okolo SR v príspevku z r. 1955 o norme spisovného jazyka a nárečí uvádza, že „niektorí preceňovali svoje rodné nárečia (A. Jánošík bánovské, J. Mihál ľupčianske), iní slovenské nárečia slabo poznali (H. Bartek)“ (Jóna 1955, s. 229).

Vďaka dialektologickým výskumom, ktoré v povojnovom období zásadným spôsobom prehĺbili poznanie o jazykovozemepisnej diferencovanosti jazykových javov, sa vytvorili vhodné podmienky aj v prospech využitia týchto údajov pre iné lingvistické disciplíny a prístupy.¹⁴ Ako príklad takejto súčinnosti možno uviesť práce etymologického zamerania Š. Ondruša (*Akého pôvodu je samohláska e v slove kečka?* 1977, s. 94 – 101); *Obed, olovrant a svačina*, 1983, s. 257 – 267), v ktorých sa aj explicitne odkazuje na sprístupnený materiál z dialektologických zdrojov (ASJ, nárečová kartotéka). Z konfrontácie písomných pamiatok z predspisovnej slovenčiny s nárečovým materiálom z druhej polovice 20. stor. vychádza príspevok P. Žiga *O formálnych znkoch účelových viet v predspisovnej slovenčine* (1981, s. 36 – 42). Spolupráca¹⁵ viacerých disciplín (onomastiky, dialektológie, historických lingvistickej disciplín) zreteľne vystupuje do popredia v prácach z oblasti toponomastiky

o slovesách na *-úvať* a širšie o slovesných vidoch (1941/1942, s. 294 – 299; 1942/1943, s. 157 – 167).

¹⁴ Pozri aj časť 5. *Z problematiky fónických a morfológických nárečových javov*.

¹⁵ O kooperácii dialektologických a sociolingvistických poznatkov pozri časť 10. *O vzťahu nárečí a spisovného jazyka*.

a antroponomastiky – napr. A. Ferencíková (2010, s. 293 – 297) analyzuje tri turčianske priezviská (*Bibza, Čambor a Nepela*) z historického a kontaktového aspektu, pričom čerpá z poznatkov nárečovej lexikológie a lingvistickej geografie. A keďže dialektológia údaje iným disciplinám nielen sprístupňuje, ale vice versa zužitkúva i poznatky iných disciplín, v intenciách takýchto dialektologických potrieb spomeňme príspevok M. Majtána *Slovníkovo-areálové spracovanie lexiky v slovenských terénnych názvoch* (1983, s. 199 – 206), v ktorom autor uvažuje o projekte slovníka toponymickej lexiky. Slovník by dialektológom i historikom jazyka sprístupnil slovné bohatstvo, ktoré doteraz nepoznajú, „hoci by ho mali poznať, aby mohli získať čo najúplnejší obraz o slovnej zásobe a o slovotvorných možnostiach slovenčiny“ (1983, s. 200).

12. ZÁVER

Počiatočná profilácia SR ako mesačníka pre záujmy spisovného jazyka sa prejavuje aj vo vzťahu k nárečiam, ktoré sú v časopise spočiatku v služobnej pozícii. Z aspektu spisovného jazyka je v prístupe k nárečiam badateľná dvojakosť, ktorú na jednej strane reprezentuje snaha o striktnú delimitáciu spisovného a nárečového, na druhej strane sa v nárečiach hľadá argumentácia v prospech slovenskosti a spisovnosti výrazov. V 30. rokoch z hľadiska potreby poznávania stavu v slovenských nárečiach sa dôraz kladie predovšetkým na zber lexikálneho materiálu, pretože „slová sa tratia“ (1935/1936, s. 179). Na niekoľko rokov sa tak stabilnou súčasťou SR stáva séria *Nárečové slová a výrazy*. Spolu s príspevkom E. Jónu *O zapisovaní nárečových textov* (1934/1935) tieto súpisy slov predstavujú vlastne prvé výlučne na nárečia zamerané práce publikované v SR, ktoré však ostávajú na úrovni zberu materiálu bez vedeckej interpretácie či potrebnej lexikografickej akribie.

V neskoršom období sa viaceré nárečové otázky v SR roztvárajú síce stále najmä v intenciách spisovného jazyka, no tieto otázky, resp. hľadanie odpovedí na ne majú/má svoj špecifický dialektologický potenciál. V 50. rokoch možno spomenúť materiály z konferencie o norme spisovného jazyka, v ktorých sa aktualizuje aj otázka normy nárečí, v 60. rokoch materiály z konferencie o slovníku spisovnej slovenčiny, v ktorých rezonuje aj otázka, či nárečové slovo, ktoré nemá spisovný ekvivalent, je/nie je eo ipso spisovné.

Výraznejší vzostup dialektológie na stránkach SR badať v druhej polovici 60. rokov a súvisí s kvantitatívnym a kvalitatívnym progresom v poznávaní jazykovoze-mepisnej diferencovanosti nárečových javov vďaka materiálu získaného pre potreby ASJ, následne aj v súvislosti s intenzívnejším budovaním kartotéky SSN. Obdobie 70. – 90. rokov možno označiť za zlatú éru dialektológie v SR. Zvyšuje sa nielen počet dialektologicky orientovaných príspevkov, ale predovšetkým sa zvýrazňuje ich materiálová relevancia, interpretačná hodnovernosť, a teda celková vedecká

hodnota. Najmä v 70. a 80. rokoch majú tieto príspevky aj svojich dvorných autorov – spomedzi prispievajúcich dialektológov centrálna pozícia patrí dvom osobnostiam slovenskej dialektológie, A. Habovštiakovi a F. Buffovi, ktorí značnú časť príspevkov koncepčného, deskriptívneho a interpretačného charakteru vytvárajú práve na materiáli získanom pre ASJ (najmä pre jeho tretí a štvrtý zväzok venovaný nárečovej slovtvorbe a lexike). Príspevková afiliácia istých autorov k SR súčasne predznačuje, že v istom čase sa isté témy dominantne či systematicky (vzhľadom na výskumnú aktuálnosť týchto tém) roztvárajú – zatiaľ čo v 40. rokoch sa zvyrazňuje téma východoslovenských nárečí v kontexte diskusie o pôvode východnej slovenčiny (J. Liška a jeho cyklus štúdií) a v 50. rokoch sa opakovane rieši otázka využívania nárečí v umeleckom texte (u A. Habovštiaka, ale aj u ďalších autorov), od druhej polovice 60. rokov sa na spomenutej materiálnej báze zintenzívňuje pohľad na nárečovú lexiku a slovtvorbu s vrcholom v 70. a 80. rokoch (A. Habovštiak, F. Buffa; v súvislosti s nárečovou terminológiou v 80. rokoch a na začiatku 90. rokov J. Nižnanský). V 90. rokoch sa zásluhou F. Buffu vynára téma nárečovej frazeológie a sériou príspevkov K. Palkoviča sa približujú počiatky dialektologických výskumov s osobitným zreteľom na výskum F. Pastrnka. Samozrejme, celkový diapazón prezentovaných tém je oveľa širší (porov. jednotlivé časti príspevku), pre jeho rozsah i obsah je určujúce bádateľské zameranie príslušného autora a aktuálny stav spracovania výsledkov výskumu v príslušnej oblasti. Pre ďalšie výskumné smerovanie sa ako kľúčové ukazujú pokračujúce sociokultúrne zmeny a z nich plynúca transformácia tradičného nárečového prostredia – vedecká reflexia týchto skutočností v 70. a 80. rokoch viedla v SR aj k autorským polemikám.

Začiatkom 21. stor. sa nárečové témy v SR dostávajú do útlmu a tento stav pretrváva aj v súčasnosti. Prevládajúca téma v málopočetných príspevkoch nie je prítomná. Pozornosť sa venuje prehľadu aktivít slovenských dialektológov so zvýraznením ich účasti na medzinárodných projektoch (tvorba Slovenského jazykového atlasu), v niektorých prípadoch sa vďaka autorskej angažovanosti aspoň parciálne odkrývajú pretrvávajúce biele miesta v dialektologickom výskume a v nadväznosti na výrazne zmenenú jazykovú situáciu a sociokultúrne podmienky, ktoré dialektológiu postavili pred zmenenú úlohu, sa v príspevkoch zvyrazňuje ústup z pozícií systémo-štruktúrnej dialektológie.

Literatúra

- BUFFA, F. (1993): *Zo severošarišskej frazeológie*. Bratislava: Veda.
FERENČÍKOVÁ, A. – RIPKA, I. (eds.) (2006): *Slovník slovenských nárečí II. L – P (povzchádzaj)*. Bratislava: Veda.
HALAGA, O. R. (2002): *Východoslovenský slovník. I. A – O, II. P – Ž. Historicky dokumentovaný (921 – 1918); paralely české, slovenské ekvivalenty*. Košice – Prešov: Universum.

- LIŠKA, J. (1944): *K otázke pôvodu východoslovenských nárečí*. Turč. sv. Martin: Matica slovenská.
- MISTRÍK, J. a kol. (1993): *Encyklopédia jazykovedy*. Bratislava: Obzor.
- MLACEK, J. (2009): Sondy do slovenskej nárečovej frazeológie. In: Múcsková, G. (ed.): *Jazykovedné štúdie 26. História, súčasný stav a perspektívy dialektologického bádania*. Bratislava: Veda, 52 – 62.
- MÚCSKOVÁ, G. – MUZIKOVÁ, K. – WAMBACH, V. (2012): *Praktická dialektológia*. Viedeň: Facultas Verlags- & Buchhandels AG Wien.
- ONDREJOVIČ, S. (2003): Sedem decénií časopisu Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: Veda, 9 – 34.
- RIPKA, I. (1997): Poznámky o klasifikácii nárečovej frazeológie. In: Ďurčo, P. (ed.): *Frazeologické štúdie 2*. Bratislava: Esprima, 139 – 145.
- SABOL, J. (1989): *Syntetická fonologická teória*. Bratislava: JÚLŠ SAV.
- SLANČOVÁ, D. (2003): Personálne príležitostné články v časopise Slovenská reč. In: Ondrejovič, S. (ed.): *Slovenská reč 1932 – 2002. Vedecká konferencia. Bibliografia*. Bratislava: Veda, 59 – 72.